

Het bedrog van de buurt

MAARTEN LOOPMANS*

Sociale uitsluiting is een recent fenomeen. Sinds enkele tientallen jaren ondergaat onze maatschappij ingrijpende veranderingen onder invloed van een globaliserende economie, waarbij een groeiende groep mensen wordt geconfronteerd met duurzame, structurele uitsluiting uit de maatschappij. Dit houdt in dat steeds meer armen in toenemende mate problemen hebben om in hun levensonderhoud te voorzien.

Bovendien merken we dat deze armen zich meer en meer concentreren in de meest achtergestelde wijken in de stad. Onder invloed van Amerikaanse getto-literatuur heerst de overtuiging dat ook in Europese concentratiebuurten sprake zou zijn van negatieve getto-effecten. De reeds geringe integratiekansen van de bewoners van deze wijken zouden nog verder beperkt worden door de concentratie van arme bewoners in deze wijken.

SOCIALE MIX

Bijgevolg is sociale mix een logische remedie tegen het 'buurteffect'. Immers, wanneer concentratie van armen negatieve effecten heeft op hun integratiemogelijkheden, dan moet de omgekeerde situatie (sociale mix) positieve gevolgen hebben. Maar is het allemaal wel zo eenvoudig? Recent onderzoek kan immers niet bevestigen dat sociale mix enig negatief verband vertoont met sociale uitsluiting. Daarom is het belangrijk om eens te ontleden welke processen verantwoordelijk zijn voor het negatieve buurteffect en in welke mate deze processen ook van toepassing zijn bij een eventueel positief effect van sociale mix.

De argumentatie rond het zogenaamde 'buurteffect' en sociale mix draait in belangrijke mate rond de beperkte ontmoetingskansen in homogeen arme buurten met personen in andere sociale posities. Een sociaal homogeen buurtbevolking maakt het moeilijk om gediversifieerde sociale buurtnetwerken op te bouwen. Die zijn van groot belang voor de economische integratiekansen van het individu.

Leden van het sociale netwerk fungeren als steunverleners in het kader van wederkerigheid. Wederkerige steun is naast marktruil en herverdeling een van de drie economische integratiewijzen waarlangs men aan zijn bestaansmiddelen kan komen en is voor vele armen die zijn uitgesloten van marktruil of herverdeling de laatste strohalm voor integratie.

Sinds enkele jaren staan segregatie en sociale mix weer volop in de aandacht van beleid en wetenschap. Zowel in Nederland als in België duikt sociale mix regelmatig op in het politieke debat als oplossing voor allerhande samenlevingsproblemen, niet in de laatste plaats voor sociale uitsluiting. In dit artikel worden de mechanismen ontleed waarlangs residentiële sociale mix de sociaal-economische integratie van individuen kan beïnvloeden.

(Bron: Marieke van der Sloot).

Diversiteit in netwerken is van groot belang omdat een grotere diversiteit aan steun kan worden verwacht vanuit een heterogeen netwerk. Personen die verschillende sociale posities bekleden, hebben toegang tot verschillende goederen en diensten en kunnen elkaars mogelijkheden aanvullen. Homogeen arme netwerken bieden hun netwerkleden slechts goederen en diensten waarover ze zelf al beschikken en beperken in belangrijke mate het succes van wederkerigheid.

Hoewel dit de belangrijkste negatieve aspecten van het leven in een concentratiebuurt aantoonst, is niet verzekerd dat gemengde buurten het beter doen. Een belangrijke voorwaarde is

immers dat de residentiële sociale gemengdheid zich doorzet in de sociale netwerken. Residentiële sociale mix in een buurt doet inderdaad de ontmoetingskansen met personen uit andere sociale milieus toenemen, maar worden deze kansen wel benut?

In een onderzoek naar sociale netwerken in een gemengde buurt in Antwerpen, Oud-Berchem, wordt getracht een antwoord te bieden op deze vraag. De ruimtelijke mechanismen die ontmoetingen tussen mensen sturen en zo de structuur van sociale netwerken bepalen, worden blootgelegd. De resultaten van dit onderzoek relativeren het belang van sociale mix en brengen bijkomende ruimtelijke voorwaarden aan het licht.

Tabel 1 Netwerkenmerken voor de drie groepen respondenten

	Marokkanen	Werkloze Belgen	Middenklasse Belgen
Aandeel buurtnetwerk in totale netwerk	X	X X X	X X X
Diversiteit buurtnetwerk	X X X	X X	X
Aandeel sterke relaties in buurtnetwerk	X X X	X	X X
Contactfrequentie met netwerkleden	X X X	X X X	X

X	Laag
X X	Matig
X X X	Hoog

SOCIALE NETWERKEN

Oud-Berchem had reeds in de negentiende eeuw een zeer gemengd karakter, met een sterke verweving van industrie, burgerlijke 'belle époque'-straten en arbeiderssteegjes. Hoewel de buurt in de twintigste eeuw getroffen werd door een selectieve suburbanisatie van hogere inkomensgroepen naar het platteland, is de sociale en etnische gemengdheid tot op heden gebleven en zelfs versterkt, onder meer door een belangrijke instroom van arme arbeidsmigranten uit Marokko en Turkije en een 'nieuw-stedelijk' middenklassepubliek dat wordt aangetrokken door de 'belle époque'-woningen van de vroegere burgerij.

Aan de hand van interviews met bewoners uit drie groepen (Marokkanen, langdurig werkloze Belgen, en 'nieuwe stedelijken' uit de middenklasse) en bevoorrechte getuigen wordt een beeld geschetst van de sociale netwerken, ontmoetingsplaatsen en het ruimtegebruik in de buurt. Deze analyse levert inzichten op over de mate waarin en de reden waarom verschillende groepen de uitgebreide ontmoetingsmogelijkheden met andere groepen in de buurt al dan niet te baat nemen.

De resultaten van de netwerkanalyse (zie tabel 1) laten in de eerste plaats zien dat de gemengdheid van de wijk niet meteen terug wordt gevonden in de sociale netwerken. Enkel bij de Marokkaanse respondenten is er sprake van een relatief hoge sociaal-economische, culturele en demografische diversiteit, terwijl beide Belgische groepen opvallen door een erg lage netwerkdiversiteit op alle vlakken. Vooral de middenklasse springt eruit als een groep die zich hoofdzakelijk tot de eigen bevolkingscategorie beperkt, zodat zwakkere groepen in de buurt van hen weinig wederkerige steun kunnen verwachten.

Bovendien blijkt dat ook wat andere netwerkeigenschappen betreft de middenklassebevolking, sociaal-economisch toch al de sterkste groep, ook vanuit het netwerk veel kan verwachten. Zo beschikken zij nog over tamelijk veel sterke banden (hoe hechter de relatie, hoe meer steun ervan kan worden verwacht). Ze zien hun netwerkleden weliswaar niet zo vaak,

wat kan leiden tot een verminderde bereikbaarheid wanneer er een beroep op moet worden gedaan, maar dit wordt enigszins gecompenseerd door het feit dat een groot aantal van hun netwerkleden in de buurt woont.

De langdurig werklozen daarentegen beschikken slechts over zwakke banden. Dit wordt in enige mate gecompenseerd door een hoge bereikbaarheid, omwille van de hoge contactfrequentie. Hun netwerken beperken zich eveneens grotendeels tot de eigen buurt. Voor deze groep kan dat een teken van zwakte zijn, gezien de zwakke structuur van het buurtgebonden netwerk. Bovendien beperkt dit nog eens extra de diversiteit aan goederen en diensten die vanuit het netwerk wordt aangeboden.

De Marokkaanse respondenten ten slotte ontvangen veel steun van hun netwerk dankzij een groot aandeel sterke relaties en een hoge contactfrequentie. Ze zijn in hun netwerk minder op de buurt gericht dan beide vorige groepen, waardoor de diversiteit aan steun vanuit het netwerk nog wordt vergroot.

TIJD-RUIMTEGEBRUIK

Voor het ontstaan van sociale relaties zijn 'face to face'-contacten van groot belang. Om de structuur van sociale netwerken te verklaren is het ruimtegebruik van de bewoners in een wijk dan ook interessant. Dit levert een antwoord

op de vraag waar 'face to face'-contact tussen leden van verschillende groepen kan plaatsvinden. Het bezoekgedrag aan plaatsen die mensen zelf als ontmoetingsruimte bestempelen, biedt inzicht in de ruimtelijke voorwaarden om sociale relaties te doen ontstaan of te onderhouden (zie figuur 1 en tabel 2). Bovendien kunnen rechtstreeks verbanden worden aangetoond tussen het bezoekgedrag aan ontmoetingsinfrastructuur en de structuur van sociale netwerken.

De Marokkaanse respondenten beperken zich, veelal om religieuze redenen of de lagere prijs, in hoofdzaak tot de eigen Marokkaanse infrastructuur van theehuizen, moskeeën en winkels, binnen of buiten de wijk. Hun ruimtegebruik wordt dan ook in belangrijke mate verklaard door de lokatie van Marokkaanse voorzieningen.

De werkloze Belgen zijn weinig mobiel en sterk op de buurt gericht. Zij bezoeken vooral lokale voedingsdiscounts of Marokkaanse en Turkse winkeltjes, omwille van de prijs. Hun vrije tijd wordt vooral doorgebracht in de lokale volkse cafés en het buurtcentrum, dat voor de meeste respondenten als tweede thuis functioneert en de uitvalsbasis is voor de dagelijkse tochten in de buurt naar bovenstaande voorzieningen. Ze bezoeken dan ook vooral een concentrisch gebied rond dit centrum.

De 'nieuwe stedelijken' hebben slechts een beperkt tijdsbudget. Om tijd te besparen wordt soms gewinkeld in de buurt (voornamelijk in de duurdere winkels), hoewel meestal één keer per week de wagen wordt volgeladen in een supermarkt buiten de wijk. Hun vrije tijd besteden ze nauwelijks in de buurt, omdat er geen voorzieningen zijn die hen aanspreken. Ze worden aangetrokken door meer trendy horecazaken elders in de stad. De vrije-tijdsbesteding buiten de woning blijft echter beperkt.

Behalve op de centrale winkel, die met haar gevarieerde aanbod aan horeca en winkels voor elk wat wils biedt, zijn de contactmogelijkheden voor de verschillende groepen dan ook beperkt. Dit beeld wordt nog verscherpt wanneer het bezoek aan als ontmoetingsplaats bestempelde ruimten wordt bekeken. Niet alleen beschouwen de drie groepen verschillende plaatsen als ontmoetingsplaats, ook het

Tabel 2 gebruik van buurtinfrastructuur en voornaamste ontmoetingsplaatsen voor de drie respondentengroepen

		Marokkanen	Werkloze Belgen	Middenklasse Belgen
Gebruik van buurtinfrastructuur	Winkelen	- Marokkaans-ethnische winkels, ook buiten de buurt	- Lokale voedingsdiscounts en ethnische winkels	- Lokale kwaliteitswinkels - Supermarkten buiten de buurt
	Vrije tijd	- Marokkaanse moskee - Marokkaans theehuis - frituur	- Lokale volkse Belgische café's - Buurtcentrum	- Trendy café's en restaurants buiten de buurt
Ontmoetingsplaatsen		- Marokkaans theehuis - Marokkaanse moskee - Straat - Thuis	- Café - Buurtcentrum	- Eigen straat - Verenigingen - Thuis

Figuur 1. Ruimtegebruik van de drie groepen respondenten en buurtinfrastructuur in Oud-Berchem

tijd-ruimtegebruik in deze ontmoetingsplaatsen varieert per groep. Dit verklaart op zijn beurt in belangrijke mate groepsspecifieke verschillen in netwerkstructuur.

Voor de Marokkaanse groep was er een duidelijk onderscheid tussen ontmoetingsplaatsen voor mannen en vrouwen, die ook in zekere mate bij het ruimtegebruik gold. Waar Marokkaanse mannen elkaar voornamelijk ontmoeten op straat, in de moskee of in het theehuis, bleken voor de vrouwen huisbezoekjes of een café buiten de buurt van belang voor contacten met hun netwerkleden. De hoge frequentie waarmee deze plaatsen worden bezocht verklaart de hoge contactfrequentie binnen de Marokkaanse netwerken. De hoge netwerkdiversiteit bij de Marokkaanse respondenten wordt verklaard door het aselechte karakter van de ontmoetingsplaatsen voor de Marokkaanse gemeenschap: sociale positie, gezinssituatie of leeftijd spelen slechts een beperkte rol in de toegang die men heeft of wil hebben tot deze voorzieningen. Vooral de moskee brengt samenhang tussen de Marokkaanse bewoners van Oud-Berchem, omdat daar bovendien het ontstaan van nieuwe netwerken wordt gestimuleerd door de bemiddelende rol van de lokale imam. De integrerende rol die deze faciliteiten spelen binnen de Marokkaanse gemeenschap en de frequentie waarmee de plaatsen worden bezocht, verklaren het grote aandeel sterke banden binnen het netwerk. De werkloze Belgische respondenten hebben de meeste van hun contacten in het café of in het buurtcentrum. Hun hoge bezoekfrequentie resulteert eveneens in een hoge contactfrequentie. Omdat beide lokaties sterk op een welbepaald cliënteel gericht zijn, is de netwerkdiversiteit beperkt. Onderling wantrouwen en de beperkte mogelijkheden om elkaar te helpen, verhinderen, ondanks de hoge contactfrequentie, de ontwikkeling van sterke banden.

De Belgische middenklasserespondenten bezoeken ontmoetingsplaatsen met een nog homogener cliënteel. De ontmoetingsfunctie van de straat beperkt zich voornamelijk tot de naaste (middenklasse)buren. Daarnaast is ook het (middenklasse)verenigingsleven een belangrijke ontmoetingsplaats. Wanneer ze uitgaan spreken ze af met vrienden of nodigen hen thuis uit. Ze hebben weliswaar de sterkste relaties, maar de minst diverse netwerken. Hun lage bezoekfrequentie resulteert vanzelfsprekend in een lagere contactfrequentie.

DE BEDRIEGER BEDROGEN

Het aangetroffen patroon maakt duidelijk dat samenwonen niet automatisch tot samenleven leidt. Sociaal gemengde netwerken komen zeker niet vanzelfsprekend tot stand in sociaal gemengde wijken. Het ruimtegebruik is een belangrijke bemiddelende factor tussen de bevolkingsstructuur en de structuur van het sociale netwerk. Dit ruimtegebruik vertoont groepsspecifieke verschillen, niet alleen wat betreft bezoek aan voorzieningen in de wijk, maar ook qua wijkgerichtheid. Verschillende bevolkingsgroepen hebben andere noden en wensen die ze in verschillende mate kunnen bevredigen, afhankelijk van hun sociaal-economische positie, culturele achtergrond en het aanbod en de spreiding van voorzieningen in de buurt.

Dit groepsgebonden gedrag in tijd en ruimte bepaalt in sterke mate wie er wie ontmoet, maar ook hoe vaak deze ontmoetingen plaatsvinden. Dit is op zijn beurt verbonden met netwerkkenmerken die in belangrijke mate de economische integratiemogelijkheden van individuen bepalen.

Het voorbeeld uit Oud-Berchem heeft aangevoeld dat deze mechanismen in belangrijke mate bestaande ongelijkheden reproduceren. Niet alleen wordt het ontstaan van sociaal ge-

mengde netwerken sterk tegengegaan door verschillend gebruik van tijd en ruimte, maar ook op andere vlakken blijkt de gerealiseerde netwerkstructuur van de Berchemse arme een stuk minder mogelijkheden te bieden dan deze van de 'nieuwstedelijke'.

Anderzijds toont het voorbeeld van de Marokkaanse respondenten dat deze mechanismen niet onoverkomelijk zijn. Waar, zoals in de Marokkaanse moskee, mensen uit verschillende sociale lagen door een gemeenschappelijke interesse worden samengebracht, kunnen toch gemengde relaties tot stand komen, zeker wanneer er ook een 'relatiebemiddelende instantie' als de imam aanwezig is.

Een beleid dat een bewuste creatie van sociale mix op buurtniveau als inzet beschouwt voor de strijd tegen sociale uitsluiting, bedriegt dan ook de buurt. Een gemengde buurt kan op zich geen oplossing bieden voor de situatie van haar armere bewoners.

Anderzijds bedriegt de buurt ook wetenschap en beleid: door een te sterke gerichtheid op het buurtniveau, worden sociale processen die zich afspelen op andere niveaus niet voldoende belicht.

Daarom verdienen ontmoetingsplaatsen als lager schaalniveau meer aandacht van wetenschap en beleid. Op dit niveau blijkt wel een relatie te bestaan tussen de ruimte en de structuur van sociale netwerken en mogelijkheden voor wederkerigheid. Het lijkt bovendien mogelijk de sociale en materiële voorwaarden voor 'integrerende' ontmoetingsplaatsen te analyseren.

Meer aandacht van het beleid voor een kwaliteitsvol aanbod aan ontmoetingsinfrastructuur is zinvoller dan een voortdurende preoccupatie met de samenstelling van de bevolking. De wetenschap van haar kant zou meer moeten inzetten op de analyse van de invloed van aanbod, bereikbaarheid en ruimtelijke karakteristieken van ontmoetingsplaatsen op de netwerkstructuur en het functioneren van wederkerigheid.

*Maarten Loopmans is wetenschappelijk medewerker en doctoraat-bursaal aan het Instituut voor Sociale en Economische Geografie van de Katholieke Universiteit Leuven. Dit artikel is gebaseerd op zijn afstudeerscriptie.

Literatuurselectie

Loopmans, M. (1999), Ruimtegebruik en structuur van sociale netwerken: een case-study bij drie bevolkingsgroepen in de wijk Oud-Berchem (Antwerpen). Verhandeling ingediend tot het behalen van de graad van Licentiaat in de Geografie, Katholieke Universiteit Leuven.